

podružnična, poznejša župnijska cerkev sv. Jakoba z župniščem. Na prelomu iz 15. v 16. stoletje se jima je pridružil novozgrajeni franciškanski samostan na jugozahodnem koncu mesta, šele v drugi polovici 18. stoletja pa špitalska hiša gosposčinskega ubožnega špitala na tleh ormoškega gospostva.⁵

Pri Ormožu se nadalje zastavlja vprašanje, kje se začena in kje končuje sama mestna naselbina zunaj obzidja. Če je Zgornje ali Ptujsko predmestje predstavljalo dokaj sklenjeno vrsto domov od pristaniške čuvajniške hišice na Lenti do zahodnih – zgornjih mestnih vrat, to ni veljalo za predmestne domove severno in severovzhodno od obzidja. Precej bolj raztresena skupinica hiš je tu sestavljala t. i. Spodnje ali Ogrsko predmestje, nato pa so znotraj mestnega pomirja med podložniškimi domovi drugih gospodov razpršeno stali še domovi kakih desetih kmečkih podanikov ormoškega mesta. Zanimivo je, da so, kot pričata popis prebivalstva 1724 in terezijanski popis hiš 1754,⁶ nekateri od teh tudi »naselbinsko« sodili k mestu, drugi pa ne. Kriterija, katera od teh hiš je del mesta in katera zgolj mestu poudoben podložniški dom, ni predstavljala oddaljenost od obzidanega mesta, temveč pravni status posestnikov. Kot sestavni del mesta so namreč obravnavali tiste oddaljene hiše, katerih gospodarji so bili sprejeti med polnopravne meščane oziroma so morda izvirali iz mesta in so se na tej zunanji posesti naselili že kot ormoški meščani. Takih »zunanjih Ormožanov« je bilo sredi 18. stoletja šest, živeli pa so pri Pavlovcih, na Hardeku in na Dobravi, razloženem naselju, kjer je večina mestnih podanikov v virih obravnavana zgolj kot mestni podložniki: želarji ali kajzarji.⁷

Po velikosti je Ormož vseskozi ostajal na repu slovenskoštajerskih mest in bil obenem med najmanjšimi mesti slovenskega prostora. Za 18. stoletje in za prostor slovenske štajerske ponuja najrelevantnejšo primerjavo velikosti in obljudenosti mest enotno zasnovano terezijansko štetje hiš iz leta 1754, ki sicer ne upošteva javnih poslopij. Največji Maribor je tedaj štel 209 hiš (243 z raztresenimi okoliškimi domovi), nazadujoči Ptuj 188, Celje 172, občutno sta zaostajala Slovenska Bistrica (127) in Slovenj Gradec (105), med miniaturna mesta pa sta se uvrščali obe obmejni mesteci: Brežice z

90 in najmanjši Ormož s pičlimi 70 domovi. Pri vseh so v številu hiš zajeta tudi predmestja, od mesta do mesta različne velikosti in narave, ki pa so bila proporcionalno največja ravno pri obeh najmanjših mestih – Ormožu in Brežicah; obzidano ožje mesto lahko torej pri njima označimo kot zares miniaturno.⁸ Tudi ljudska štetja od 1770 dalje Ormož trdno opredeljujejo kot najmanjše slovenskoštajersko mesto. Sumarni podatki državnih štetij pa niso vselej povsem točni. Odvisni so namreč od tega, kaj se pri posameznem štetju prišteva k mestu in kaj ne. Pri Ormožu so v letih 1810 in 1812 upoštevali samo ožje, do nedavna obzidano mesto, leta 1846 pa so mestu poleg obeh predmestij prišteli še bližnjo Dobravo. Zaradi tega se je število prebivalcev v dobrih treh desetletjih statistično povečalo za neverjetnih 125 % (s 333 na 753). Kot potrjuje knjiga status animarum ormoške župnije 1843–1846, je Ormož v tem času skupaj s predmestjema dejansko štel le 597 duš, od tega ožje mesto malo nad polovico skupnega števila (306).⁹

Prebivalstvo

Dosedanje obravnave zgodnjenovoveškega mestnega prebivalstva na Slovenskem so se ukvarjale zlasti z analizo župnijskih matic in redkeje z obdelavo terezijanskega popisa prebivalcev iz leta 1754.¹⁰ Toda v ormoškem primeru matične knjige zaradi slabše ohranjenosti nimajo tolikšne teže, tem manjšo ob dejstvu, da razpolagamo z dvema popisoma prebivalcev (iz leta 1723 in 1724), ki skupaj predstavljata najstarejši ohranjeni popis prebivalcev katerega koli od 21 zgodovinskih mest v mejah današnje Slovenije.¹¹

Pomudimo se najprej kratko pri vsebinskih značilnostih starejšega popisa s konca leta 1723. Glede na dobrega pol leta mlajši popis, z dne 16. julija 1724, je ta ne le krajši – vsebuje samo 49 popisnih enot, temveč tudi manj popoln, saj navaja mnogo manj osebnih imen (tako ni npr. imena niti za eno ženo gospodarja); krajevni izvor pa le pri vseh treh zetih gospodarjev ter pri dobri polovici poslov in gostačev. Kriteriji, kdo je v popisu upoštevan in kdo ne, kot že rečeno, niso povsem jasni. Manj natančen kot popis iz julija 1724 je njegov

5 Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije, Ljubljana 2005, str. 20.

6 Lociranje posestnikov in ugotavljanje, kaj »naselbinsko« sodi k Ormožu, omogočajo mestne davčne knjige tega časa.

7 V terezijanskem popisu hiš iz leta 1754 jih je šest in so navedeni pri mestu kot zadnji: št. 60–61, oba iz Pavlovcv, 62–63, oba iz Hardeka in 64–65, oba z Dobrave.

8 Brežice so v samem mestu štele 52 in v predmestjih 38 stanovanjskih hiš, tako kot Ormož pa so imele tudi domove podanikov po okoliških zaselkih.

9 Župnijski arhiv Ormož, Seelenstands Protocoll [1843–1846].

10 Vlado Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti, v: *Kronika* 2 (1954), str. 191–200.

11 Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije, Ljubljana 2005, str. 35–37.

pomočnikov in vajencev nekaj več kakor žensk, tako da znaša razmerje 52,2 : 47,8.¹⁶

Izvor mestnega prebivalstva in njegova etnično-jezikovna podoba

Pri razdelitvi Ormožanov po krajevnem izvoru sta se kot najbolj smiselna in najprikladnejša pokazala dva kriterija: delitev glede na socialno kategorijo in glede na oddaljenost od Ormoža. Razlike med vsemi tremi socialnimi strukturami (gospodarji, posli, gostači) so majhne, dokler ne pogledamo natančne analize vsake od njih. Iz vseh treh kategorij je polovica oseb izvirala iz mesta ali njegovega zaledja, ki je opredeljeno tudi kot ožje Podravje. Mestno zaledje, ki se končuje pred pragom sosednjih meščanskih naselij, Ptuja, Ljutomera in Središča, ima polmer približno 15 kilometrov zračne črte. Opaznejše so razlike med socialnimi kategorijami znotraj tega območja. Iz samega Ormoža izvira skoraj dvakrat toliko gospodarjev in gospodaric kot poslov in gostačev. Nato se razmerje obrne pri mestnem zaledju, kjer premočno vodijo posli in gostači, gospodarji in gospodarice pa ostajajo pri eni petini. Znatno bližje so si socialne kategorije pri deležu izvora oseb iz širšega Podravja, to je krajev med Muro in Dravinjo.¹⁷

Iz tega območja, brez ormoškega mestnega zaledja, je prihajalo med dobro petino in četrtno oseb, tako da je razpon Podravcev med vsemi tremi socialnimi kategorijami razmeroma majhen, pri gospodarjih in gostačih pa skoraj povsem izenačen. Ormož se je do leta 1724 precej enakomerno napolnil iz štirih makroobmočjih: 1. iz mesta; 2. mestnega zaledja; 3. širšega Podravja in 4. od drugod. Razlike med socialnimi kategorijami so v tem pogledu majhne. Glavna območja dotoka prebivalstva so ista tako pri kategoriji gospodarjev kot pri gostaškem sloju in poslih, saj gre pri obeh tudi za korelacijo s horizontalno mobilnostjo Ormožanov.¹⁸

Ormož se nam tako glede na spekter priseljevanja kaže kot tipično provincialno mesto, v katerem kar polovica vsega odraslega prebivalstva sestavljajo ljudje iz mesta in njegovega zaledja, nadaljnjo četrtno osebe iz širšega slovenskega Podravja med Dravsko dolino, Muro in Dravinjo, le četrtno pa priseljenci iz bolj oddaljenih krajev, a še od te četrtnine jih več kot polovica odpade na domačo deželo. Delež Štajercev znaša tako 85,1%

vseh odraslih Ormožanov z znanim poreklom, pri čemer so v tem pogledu komaj zaznavne statistične razlike med posameznimi socialnimi kategorijami. Iz domače dežele je pričakovano najmanj gospodarjev, zato pa največ gospodaric in žena gospodarjev. Kategoriji negospodarjev se umeščata blizu skupnega povprečja in dosejata skupaj 85,8%.¹⁹

Manj razvidno je, kdo od Ormožanov je izviral iz urbanega okolja, mestnega ali trškega, in kdo s podeželja. Rezultati so različni po posameznih socialnih kategorijah. Od gospodarjev jih iz mestno-trškega okolja, vključno z ormoškimi, izvira dobra polovica, od gospodaric kar dve tretjini, skupaj nad tri petine. Precej manj jih je iz drugih dveh skupin, iz vrst gostačev dobri dve petini vseh z znanim izvorom in od služinčadi le tretjina.²⁰

Ne le za razumevanje porekla Ormožanov, temveč tudi umeščenosti mesta v širši prostor, so zgovoren pokazatelj smeri priseljevanja po štirih glavnih straneh neba. Pri takšnem prikazu je seveda nemogoče upoštevati vse kombinacije nebesnih strani in tudi glavne štiri so nujno stvar dogovorne določitve. Tako so upoštevani le tisti priseljenci, ki niso izvirali iz mesta in njegovega zaledja – ožjega Podravja. Kot spodnjo mejo severa smo vzeli reko Muro, kot mejo juga pa spodnjo mejo Podravja. K zahodu sodijo kraji med obema navedenima črtama, začenja se s Ptujem in končuje s Koroško, vzhod pa v istem pasu predstavljajo kraji vzhodno od nekdanje avstrijsko-ogrske meje.²¹

Jezikovna podoba mesta

Posebno vprašanje zadeva jezikovno podobo Ormoža. Pri tem moramo razlikovati med jeziki, govorjenimi v družinskem okolju, jeziki uporabnimi in uporabljanimi v javnosti – v komuniciranju z ožjim in širšim okoljem ter med individualno usposobljenostjo za večjezično komunikacijo, ki je iz virov najteže razvidna. Imena in priimki ter znani geografski izvor odrasle populacije Ormoža nesporno pričajo, da so Ormožani leta 1724 v vsakdanjem komuniciranju uporabljali več jezikov in narečij, a od teh nekatere le v družinskem okolju. Veliki večini prebivalstva je bila materinščina eden od slovenskih dialektov, v glavnem prleški, pri čemer so eni znali tudi nemško, nekateri, rojeni v jezikovno mešanih okoljih, so nekoliko bolje ali slabše od slovenščine suvereno uporabljali še določen nemški govor,

¹⁶Prav tam.

¹⁷Anton Klasič, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973, str. 50–100.

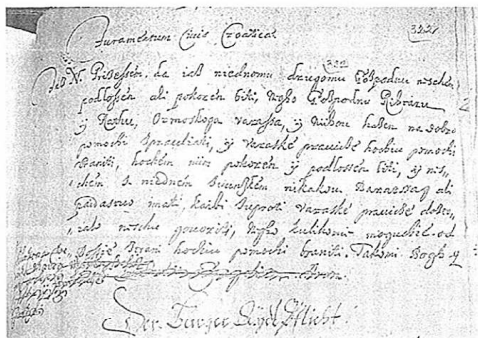
¹⁸Prav tam.

¹⁹Prav tam.

²⁰Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije, Ljubljana 2005, str. 77.

²¹Prav tam, str. 78.

maloštevilni Ormožani tujega rodu pa so se slovensko sporazumevali različno dobro, odvisno od objektivnih dejavnikov (časa selitve, sorodnosti materinščine s prleško slovensčino, motiviranosti, individualnih sposobnosti idr.). Zlasti priseljenci iz drugih slovanskih okolij so bili pri razumevanju in učenju ormoškega lokalnega govora v določeni prednosti, pri čemer so v svojo ormoščino nehote vpletali tudi elemente lastnega jezika (hrvaščine, češčine in poljščine). Priložnosti za uporabo lastnega jezika pa so imeli bolj malo.²²

Slovenski prisežni obrazec za novosprejete meščane v knjigi mestnih sejnih zapiskov med letoma 1650–1725.

Nekaj drugega kot vprašanje materinščine je vprašanje jezikovne prakse. Ali so Ormožani s slovensko materinščino leta 1724 le-to tudi zares uporabljali v vsakdanjem komuniciranju oziroma ali so jo že zavestno zamenjali z nemščino in v kolikšni meri? Glede na splošne trende tega časa in kljub temu, da je Ormož ležal najbližje mestom s poudarjeno nemškimi značajem, moremo rabo nemščine pri izvoru slovenskih posameznikov in družinah označiti za izjemo. Vprašanje govorne jezikovne prakse v javnosti se torej vrti okoli dveh jezikov, slovenskega in nemškega, pri čemer je bilo slednjega slišati precej manj. V Ormožu, mestu, ki so ga povečini naseljevali Podravci kmečkega rodu, namreč leta 1724 še niso bile ustvarjene razmere za zamenjavo materinskega slovenskega dialekta z nemškim govorom. Komuniciranje v nemščini se je omejevalo na maloštevilne priseljene družine in posameznike.

Tudi v javnosti, na sejah mestnega sveta in mestnega sodišča, še posebej pa v cerkvi, je slovensčina ohranjala daleč prevladujoče mesto, ne glede na to, da se je vse zapisovalo le nemško in je v dokumentih mestnega

²²Boris Golec: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem, v: Zgodovinski časopis 57 (2003), str. 23–38.

izvora najti vsega tri slovenske zapise. Prav ti edini znani slovensko pisani dokumenti so dodaten trden dokaz za primat slovensčine v javni rabi.²³

Z zelo veliko mero gotovosti drži trditev, da so Ormožani slovenskega rodu. Še več, temu so se, če so hoteli dlje časa ostati v Ormožu in neovirano komunicirati z okoljem, morali prilagoditi tudi priseljeni nemško in drugače govoreči ljudje.²⁴

Ključne besede

Ormož, Ormožani, jezik, naselbina, prebivalstvo, 16.–18. stoletje, davčne in matične knjige, ljudsko štetje.

Pisni vir

–Župnijski arhiv Ormož, *Seelenstands Protocoll* [1843–1846].

Literatura

–Jože Curk, *Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož, Ormož skozi stoletja II.*, Ormož, 1983.

–Boris Golec: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem, *Zgodovinski časopis* 57, 2003.

–Boris Golec: *Ormož v stoletjih mestne avtonomije*, Ljubljana 2005.

–Anton Klasinc: *Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, Ormož skozi stoletja, Založba Obzorja*, Maribor 1973.

–Vlado Valenčič: *Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti*, Kronika 2, 1954.

²³Prav tam.

²⁴Boris Golec: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem, v: Zgodovinski časopis 57 (2003), str. 23–38.

Povzetek

Ormož je bil okoli leta 1270 dokaj skromna naselbina, ki se je v tem času začela intenzivneje razvijati. Leta 1273 se Ormož že kot Holermous prvič omenja na ohranjeni listini. Leta 1331 že dobi od Gospodov ptujskih pravice samostojnega mesta z lastno samoupravo. Skozi vse stoletje je nato Ormož patrimonialno mesto, katerega fevdalni gospod je vsakokratni lastnik gradu in zemljiškega gospostva Ormož. Nemirna druga polovica 15. stoletja z dolgotrajnimi vojnami in pustošenje so pustili tudi sledove v samem Ormožu kot tudi v njegovi okolici. Uničevalni pohod ogrskih krucev je preživelo kar nekaj zapisov, med njimi več deset listin in mestni sodni protokoli. Od leta 1650 dalje pa so se izgubili mnogi pomembni dokumenti mestne in župnijske pisarne, med njimi davčne in matične knjige; primarni viri za preučevanje posesti in prebivalstva. Zato so bile raziskave mestne preteklosti odvisne od dokumentov višjih upravnih in sodnih oblastništev. Zelo dragocen vir je popis iz leta 1724. Ta dokument ni podpisan, datiran pa je zgolj v malo povednem naslovu, ki se v prevodu glasi; »Popis mesta Ormož, vseh ljudi, ki se v njem zadržujejo 16. julija 1724.«

Tako je popis še najlaže primerjati s tamkajšnjim ljudskim štetjem iz leta 1754, ki je zajelo vse osebe, družbeni položaj, razmerje z družinskim poglavarjem in starost. Ta popis je zelo dragocen in verodostojen vir za medmestne primerjave, torej tudi z Ormožem, za katerega niso ohranjeni ne primerno gradivo ne sumarni podatki štetja.

Franc Krnjak¹

"MÜNCHENSKI" ZLOČIN

Letos mineva 80 let od tragične smrti prleškega rojaka Janka Lešničarja, gospodarstvenika, urednika, politika in narodnjaka, rojenega na Humu pri Ormožu. Lešničar je največ časa deloval in živel v Celju, kjer si je ustvaril družino. Njegov edini sin Janko je bil spoštovan zdravnik, infektolog v celjski bolnišnici in profesor na MF, in je ob tem zapisu vstopil v 90. leto plodovitega življenja. Po njegovih stopinjah sta šla sinova Gorazd, ki je vodja infekcijskega oddelka v celjski bolnišnici, in Hotimir, onkolog na UKC Ljubljana. Oba sta tudi profesorja na MF.

Uvod

Leto 1929 je bilo v zgodovinskih knjigah zapisano kot usodno. Tako v političnem kot v smislu naravnih katastrof. Z gotovostjo lahko napišemo, da je bila to ena najhujših zim v zadnjih sedemdesetih letih. Takšnih katastrofalnih posledic tudi najstarejši prebivalci niso pomnili. V začetku februarja je temperatura padla na minus 20 stopinj C in se stopnjevala vse do konca meseca, ko se je živo srebro spustilo na rekordnih -28 ali več stopinj. Obenem je ta mesec zapadla rekordna količina snega, saj so ga namerili meter in več. Ta »naravni pojav« se je nadaljeval tudi v mesecu marcu. Že tako obubožanemu kmetu sta visok sneg in hud mraz povzročila ogromno škode. Po kleteh so pomrznilo poljski pridelki in vino. Ponekod je celo razgnalo polne sode vina. Od hudega mraza so močno trpele domače živali, še posebno divje, ustni viri so poročali, da so se čez popolnoma zaledenelo Dravo v naše kraje pritepli sestradani volkovi. Ponoči, ko se je spustila temperatura najnižje, je bilo slišati po sadovnjakih in gozdovih pokanje dreves, ki jih je zima z vso močjo trpinčila. Posledice so bile strašljive. Uničeni so bili sadovnjaki in vinogradi, ki so si zelo težko opomogli, poletje pa je bilo zelo vroče in sušno. Edino veselje so imeli okoliški gostilničarji, ki so si na reki Dravi spravljali debel led in ga shranjevali v za to pripravljene ledenice². Poleg tega je trkala na vrata svetovna kriza.

¹ Franc Krnjak, domoznanstvenik, Ivanjkovci 49, 2259 Ivanjkovci.

²Do izuma hladilnih naprav so bile ledenice edini naravni hladilnik v vročem poletju. Posebno tesnjenje je bilo zelo pomembno; zanj so uporabljali naravne materiale. Bile so skrbno zgrajene globoko pod zemljo, zato so se veliki kosi ledu ohranili vse do jeseni. Navadno si je gostilničar za to delo dobil krepke fante in može, ki so bili ob koncu dela bogato pogoščeni.